

OBOZY NIEMIECKIE NA OKUPOWANYCH TERENACH POLSKICH

Hitlerowskie Niemcy założyły 24 obozy koncentracyjne, z setkami podobozów i oddziałów roboczych. Utworzyły dziesiątki obozów przesiedleńczych i tysiące obozów pracy. Obozy stanowiły podstawowy instrument terroru i eksterminacji.

Ujęte osoby osadzano w obozach na podstawie decyzji administracyjnych wydawanych przez organa władzy: policję bezpieczeństwa, urzędy przesiedleńcze i urzędy pracy. Wyjątek stanowiły obozy karne, do których kierowano na podstawie wyroków sądowych. Te same władze, które kierowały do obozów, także w obozach dysponowały osadzonymi ludźmi.

Status osób osadzonych w obozach zależał od typu obozu, a ten był uzależniony od władzy, której dany obóz podlegał. Osoby osadzone w obozach policji bezpieczeństwa okupant określał mianem *Haftlinge* (więźniowie), podczas gdy osadzonych w obozach administracji cywilnej określano jako *Insassen* (osadzeni).

Niemieckie obozy na ziemiach polskich i ich podległość

Władze sądowe	Organa administracji			
	RSHA ¹	Miejscowe placówki policji	Urzędy przesiedleńcze	Urzędy pracy
Obozy karne	Obozy koncentracyjne	Obozy przejściowe	Przejściowe obozy przesiedleńcze	Przejściowe obozy pracy
		Wychowawcze obozy pracy		Obozy pracy
		Obozy pracy dla Żydów		

W okupowanej Polsce Niemcy utworzyli ponad 6 tys. obozów dla ludności cywilnej, o różnym charakterze. Stworzono setki obozów podległych policji bezpieczeństwa oraz tysiące obozów podległych cywilnym organom władzy.

Pierwszymi obozami, które zostały utworzone na ziemiach polskich przez okupanta, były obozy przejściowe, w których gromadzono ludzi wyrwanych z dotychczasowych miejsc zamieszkania i dokonywano ich selekcji (każda władza innymi metodami), a następnie prze-

¹ RSHA – pełna nazwa Reichssicherheitshauptamt, czyli Główny Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy; w jego skład wchodziły Sicherheitspolizei – policja bezpieczeństwa i Sicherheitsdienst – służba bezpieczeństwa SS.

kazywano zgodnie z celem władzy. Stąd też obozy przejściowe często były określane jako *Sammellager* – obozy zbiorcze. Istniały dwa typy tych obozów: przejściowe obozy policji bezpieczeństwa (zwane obozami internowania lub obozami dla ujętych jeńców cywilnych) oraz przejściowe obozy przesiedleńcze. Oba typy obozów powstały już jesienią 1939 r., głównie na ziemiach zachodnich i północnych Polski włączonych do III Rzeszy.

Przejściowe obozy policji bezpieczeństwa (*Durchgangslager für Zivilgefangene, Gefangenelager, Internierungslager, Übergangslager*), utworzyły operacyjne grupy policji bezpieczeństwa (*Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei*), które weszły do Polski za Wehrmachtem w celu przeprowadzenia operacji *politische Flurbereinigung* (politycznego oczyszczenia terenu), określanej przez hitlerowskich dygnitarzy akcją „Inteligencja” (*Intelligenzaktion*). Obozy te utworzono zgodnie z decyzją podjętą w pierwszych dniach września 1939 r. w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy, aby wkraczająca do Polski niemiecka policja organizowała „prowizoryczne obozy koncentracyjne”, w których będzie mogła umieszczać internowanych Polaków, gdy miejscowe więzienia i areszty okażą się przepełnione.

Obóz, którego nazwa brzmiała początkowo Konzentrationslager-Posen, a następnie Übergangslager Fort VII utworzono w Poznaniu w Forcie VII, starej warowni, stanowiącej część systemu umocnień obronnych Poznania. Podobnie „obóz koncentracyjny Radogoszcz” utworzono w Łodzi na Radogoszczu, w grudniu 1939 r. zmieniono jego nazwę na Gefangenelager Radogosch.

Przejściowe obozy dla internowanych Polaków zorganizowały wkraczające grupy policji bezpieczeństwa także na Pomorzu. Należał do nich utworzony już 2 września 1939 r. przez SS-Wachsturmbann Eimann obóz dla jeńców cywilnych Stutthof (*Zivilgefangenenlager Stutthof*). W tym przypadku na obóz wybrano zalesiony teren tuż przy Mierzei Wiślanej, otoczony Zatoką Gdańską i Zalewem Wiślanym. W pierwszych dniach września policja utworzyła obozy przejściowe także w gmachu szkoły Victoria w Gdańsku oraz w Nowym Porcie, na terenie tamtejszych koszar. W Bydgoszczy, obóz dla internowanych Polaków (*Internierungslager*) ulokowano w pomieszczeniach dawnej zbrojowni i w stajniach koszar.

W obozach internowania na ziemiach Polski przyłączonych do Rzeszy, które miały być „oczyszczone z Polaków”, policja osadzała osoby uznane za „szczególnie niebezpiecznych obrońców polskość”. Ich nazwiska zostały już przed wojną wpisane na listy proskrypcyjne niemieckiej policji bezpieczeństwa.

Obozy dla osób internowanych, które powstawały dla celów operacji „Inteligencja”, po jej zakończeniu wiosną 1940 r., likwidowano lub przekształcano. W ciągu kilku miesięcy istnienia osadzono w nich kilkadziesiąt tysięcy Polaków. Po przesłuchaniach, połączonych z niezwykle okrucieństwem, zostali oni rozstrzelani w miejscach masowych straceń, m.in. w Lasach Piaśnickich k. Wejherowa, Lasach Szpegawskich k. Starogardu Gdańskiego, w Dolinie Fordonu i Trzyczynie k. Bydgoszczy, w Lesie „Barbarka” k. Torunia, Mniszku k. Świecia, w Lesie „Olszyna” k. Rogoźna Wielkopolskiego, w Lasach Łagiewnickich i Lasach Lućmierskich, w lasach Dopiewca i Dębienka k. Poznania. Część osób internowanych została wiosną 1940 r. deportowana do obozów koncentracyjnych na terenie Rzeszy.

Przejściowe obozy przesiedleńcze tworzone równocześnie z przejściowymi obozami dla internowanych jesienią 1939 r. Zakładanie obozów przesiedleńczych wiązało się z planami szybkiej germanizacji przyłączonych do Rzeszy polskich ziem: Pomorza, Kujaw, części Mazowsza, Wielkopolski, Śląska, ziemi łódzkiej i Suwalszczyzny. Tereny te, zamieszkałe przez ponad 9 mln Polaków (ludność niemiecka liczyła ok. 600 tys. mieszkańców, również ok. 600 tys. liczyła ludność żydowska), miały stać się, według słów Reichsführera

SS Heinricha Himmlera, Komisarza Rzeszy do spraw Umacniania Niemczyzny, „germańskimi, jasnowłosymi prowincjami Niemiec, prowincjami narodowosocjalistycznymi”. Himmler kierował kolonizacją ziem podbitej Polski.

Nakaz realizacji wysiedleń dał Hitler w rozporządzeniu z 7 października 1939 r. Wysiedleń dokonywał utworzony w tym celu aparat przesiedleńczy, do którego należało sporządzanie list i kartotek oraz przygotowanie obozów przejściowych lub punktów zbórnych. W początkowym okresie realizowania wysiedleń, do połowy 1940 r., obozy przesiedleńcze zakładano często przy obozach internowania.

Wysiedleni musieli pozostawić domy i gospodarstwa z całym inwentarzem i urządzeniem, nienaruszone mieszkania, miejsca pracy, np. warsztaty rzemieślnicze, gabinety lekarskie, dzieła sztuki, biżuterię, księgozbiory, futra itp. Wszystko ulegało konfiskacie i było przejmowane przez skarb Rzeszy. Wolno im było zabrać jedynie bagaż ręczny, z którym byli osadzani w obozach lub punktach zbórnych, podległych urzędowi przesiedleńczym. Ich pobyt w obozach trwał od kilku dni do kilku tygodni, do chwili sformowania transportu, którym byli przewożeni do Generalnego Gubernatorstwa. Sam transport był straszliwym doświadczeniem, zwłaszcza podczas ostrej zimy 1939–1940 r. Dzieci umierały, a dorośli chorowali z powodu zimna, głodu i wycieńczenia.

W Poznaniu obóz przesiedleńczy założono w starych barakach po magazynach wojskowych. Pierwszą grupę wysiedlonych, liczącą ponad dwieście osób, osadzono w obozie 5 listopada 1939 r. Następną, także ponad dwieście osób, 7 listopada. Kolejne grupy wysiedlonych osadzane w obozie liczyły już ponad tysiąc osób. Obóz przejściowy w Działdowie utworzono na terenie byłych koszar. Przetrzymano w nim Polaków wysiedlanych z powiatów ciechanowskiego i płockiego, które wcielono do Rzeszy jako rejencję ciechanowską. Dla Polaków wysiedlanych ze Śląska tworzono *Polenlagry*. Obozy przesiedleńcze utworzone w Łodzi i Konstancynie Łódzkim przeznaczone były dla ludności wysiedlanej z województwa łódzkiego, a także z innych ziem włączonych do Rzeszy, m.in. z Pomorza i Kujaw.

Wiosną 1941 r., po zamknięciu granicy między Rzeszą i Generalnym Gubernatorstwem, sytuacja osób wysiedlonych i osadzonych w przejściowych obozach przesiedleńczych uległa zmianie. Od tego czasu osadzonymi w obozach dysponowały miejscowe urzędy pracy, które kierowały wysiedleńców do robót przymusowych w Rzeszy (*Altreich*). W obozach pozostawali ludzie sędziwi i chorzy, niezdolni do pracy oraz dzieci rozłączone z rodzicami (pozostawione bez opieki bardzo często chorowały i umierały). Przejściowe obozy przesiedleńcze funkcjonowały do zakończenia akcji wysiedleń Polaków – niektóre do grudnia 1944 r.

Obozy koncentracyjne – skupiające w latach wojny wiele milionów więźniów wszystkich okupowanych narodów Europy – tworzono na terenie III Rzeszy od 1933 r. Podstawą ich organizowania było „wyjątkowe rozporządzenie o ochronie narodu i państwa” z 28 lutego 1933 r., upoważniające policję bezpieczeństwa do zwalczania wszelkimi środkami „wrogów III Rzeszy”.

Na terenach okupowanej Polski pierwszy obóz koncentracyjny – KL Auschwitz – założono na przełomie kwietnia i maja 1940 r. na Śląsku, w Oświęcimiu. Utworzenie obozu motywowano potrzebą nowych miejsc odosobnienia dla masowo aresztowanych w związku ze wzrastającym ruchem oporu, który obejmował coraz szersze kręgi ludności polskiej, mimo przeprowadzonej przez policję eksterminacyjnej akcji „Inteligencja”. Na siedzibę obozu wykorzystano kompleks budynków byłych koszar wojskowych, znajdujących się za rzeką Sołą, wyłączonych ze zwartej zabudowy miasta. Mieszkańców dzielnicy Zasole oraz okolicznych wsi wysiedlono, a domy zburzono. Wyludniony teren, liczący ok. 40 kmkw.,

należał do tzw. obszaru interesów obozu. Pierwszy transport więźniów przywieziono do KL Auschwitz z Niemieckiego Zakładu Karnego w Tarnowie 14 czerwca 1940 r. Liczył on 728 polskich więźniów politycznych, aresztowanych w ramach „nadzwyczajnej akcji uspokajającej”, przeprowadzanej w GG od maja 1940 r.

W październiku 1941 r. uruchomiono na ziemiach polskich kolejny obóz koncentracyjny (KL Lublin), zwany potocznie obozem na Majdanku, od dzielnicy Lublina, w której został usytuowany. W styczniu 1942 r. przekształcono dawny obóz policji bezpieczeństwa dla jeńców cywilnych (Zivilgefangenenlager Stutthof) w obóz koncentracyjny KL Stutthof.

Zasady funkcjonowania obozów koncentracyjnych różniły je zasadniczo od innych obozów tworzonych przez policję bezpieczeństwa. Obozy podlegały Głównemu Urzędowi Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA), Głównemu Urzędowi Gospodarki i Administracji SS (WVHASS) oraz Inspektorowi Obozów Koncentracyjnych.

Deportacje do obozów koncentracyjnych odbywały się zawsze na podstawie tzw. *Schutzhaft* – polecenia zastosowania środka zabezpieczającego (tzw. aresztu ochronnego), wystawionego przez Urząd Bezpieczeństwa Rzeszy, podczas gdy podstawą deportacji do innych obozów policji bezpieczeństwa było *Einweisung* (skierowanie). Ten rodzaj aresztu tworzył kategorię więźniów obozów koncentracyjnych tzw. *Schutzhaftlinge* i oznaczał bezterminowe, prewencyjne zesłanie w celu „ochrony społeczeństwa” przed jednostką naruszającą porządek prawny. Zwolnienia z obozów koncentracyjnych miały charakter wyjątkowy.

W obozach koncentracyjnych, utworzonych na okupowanych ziemiach polskich, do 1942 r. przeważali więźniowie polityczni narodowości polskiej. W stosunku do tych więźniów działały tzw. sądy doraźne (*Standgericht*), które przyjeżdżały do obozów raz w miesiącu. Na podstawie podjętych przez nie decyzji, w obozach dokonywano egzekucji więźniów pod tzw. ścianą śmierci. Poza zagładą bezpośrednią, więźniów wyniszczano, zmuszając ich do wykonywania niewolniczej pracy przy głodowych racjach żywieniowych, do wielogodzinnego stania na apelach na mrozie...

Podczas wojny i okupacji władze III Rzeszy rozszerzały zadania obozów koncentracyjnych. Poza rolę ośrodków przymusowej izolacji, podjęto tam eksperymenty pseudomedyczne. W KL Auschwitz prowadzono doświadczenia pseudomedyczne na dzieciach oraz w zakresie sterylizacji, ropowicy i duru plamistego.

W obozach koncentracyjnych realizowano także program zagłady. Ludzie skierowani do obozów koncentracyjnych na zagładę stanowili inną kategorię więźniów. Nie byli deportowani do obozów jako *Schutzhaftlinge*, lecz w ramach *Sonderbehandlung* (specjalnego traktowania). Obie kategorie więźniów były ściśle od siebie izolowane.

Pierwszą grupę skierowaną w celu zagłady do obozu koncentracyjnego stanowili jeńcy sowieccy, których przywieziono z Łambinowic w końcu 1941 r. Zostali zamordowani głodem w KL Auschwitz. Po pół roku z 10 tys. osadzonych jeńców pozostało kilkuset. To wśród nich szerzyło się ludożerstwo. Zabijali się nawzajem, żeby wyrwać kawałek chleba. Później, w celu zagłady, zwożono do KL Auschwitz Romów z całej Europy. Nie stosowano wobec nich selekcji, tylko wydzielono dla nich część obozu – tzw. obóz rodzinny – i tam umieszczono całe rodziny. Romowie zostali zamordowani gazem.

Od 1942 r., kiedy przystąpiono do realizacji programu *Endlösung der Judenfrage* (ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej), do obozów koncentracyjnych, utworzonych podczas okupacji na ziemiach polskich, zaczęto zwozić masowo, także z całej Europy, ludność żydowską. Zastosowano wobec niej cyklon B i gazy spalinowe. Zdarzało się, że w ciągu doby zagazowano i spalono 9 tys. osób.

W lutym 1943 r. Himmler wydał rozkaz o tworzeniu obozów koncentracyjnych w gettach wtórnych lub szczytkowych. Rozkaz ten stał się podstawą do utworzenia obozu koncentracyjnego w Warszawie – KL Warschau, a w styczniu 1944 r. – w Płaszowie pod Krakowem.

Program zagłady realizowano także w ośrodkach natychmiastowej zagłady, które Niemcy określali zgodnie z jednostką realizującą ten cel, np. SS – Sonderkommando Schultze na ośrodek masowej zagłady w Chełmie. Określenie „obóz zagłady” pojawiło się dopiero w wyroku Międzynarodowego Trybunału w Norymberdze.

Obozy pracy stanowiły najliczniejszą i najbardziej zróżnicowaną pod względem charakteru grupę obozów.

Na przełomie 1939 i 1940 r. powstawały obozy pracy przymusowej dla Żydów (*Zwangsarbeitslager für Juden, Judenarbeitslager, Julag*). Podstawą do tworzenia tych obozów stało się zarządzenie generalnego gubernatora z października 1939 r., wprowadzające w Generalnym Gubernatorstwie przymus pracy dla Żydów oraz wydane w grudniu 1939 r. postanowienie wykonawcze wyższego dowódcy SS i policji. W tym drugim postanowieniu zawarto decyzję, że ludność żydowską, podlegającą przymusowi pracy, należy umieścić w obozach. Okres pobytu w obozie określono na dwa lata.

Obozy pracy przymusowej dla Żydów należały do najliczniejszych w GG. Były organizowane przez administrację GG oraz policję i SS dla potrzeb różnych wydziałów rządu GG, dla Wehrmachtu, kolei, SS i policji oraz dla przemysłu. *Julagi* powstawały przy cegielniach, cementowniach, hutach szkła, fabrykach zbrojeniowych. Największy żydowski obóz pracy, jaki powstał w pierwszym okresie okupacji, został założony w Skarżysku-Kamiennej, w dystrykcie radomskim, przy tamtejszej fabryce amunicji Hasag (Hugo Schneider Aktiengesellschaft). W fabryce tej zatrudniono ponad 7 tys. polskich robotników w tzw. trybie wolnonajemnym. Brakującą siłę roboczą uzupełniano przez zatrudnienie robotników żydowskich, osadzonych w trzech *Julagach*, łącznie 8–9 tys. osób. Obozy założone na terenie przyfabrycznym były ogrodzone drutem kolczastym i strzeżone przez zakładową straż ochronną, którą stanowili Ukraińcy z formacji pomocniczych. Likwidacja *Julagów* następowała sukcesywnie w latach 1942–1944, w okresie realizacji zagłady ludności żydowskiej.

Dla Polaków organizowano odrębne obozy pracy (*Arbeitslager*). Choć Polacy i Żydzi często pracowali w tych samych miejscach, to z reguły nie byli osadzani w tych samych obozach pracy. Wyjątek stanowiły osoby popełniające drobne wykroczenia natury administracyjnej, które w pierwszym okresie okupacji, do momentu powstania tzw. obozów pracy wychowawczej, były osadzane w trybie karnym w żydowskich obozach pracy. Okupant utworzył następujące obozy pracy dla Polaków:

– Obozy Służby Budowlanej (*Baudienst*) były masową organizacją pracy przymusowej. Ci polscy więźniowie stanowili „ruchomą armię pracy” zmuszaną do szybkiego wykonywania rozkazów administracji. Obozy zostały powołane w dystryktach Generalnego Gubernatorstwa zarządzeniem generalnego gubernatora w grudniu 1940 r. Służbą Budowlaną nie objęto tylko dystryktu warszawskiego, gdzie – ze względu na rozwijający się tu ruch oporu – obawiano się skupisk młodych ludzi.

Pobór do Służby Budowlanej młodych mężczyzn, w wieku od 18 do 30 lat, prowadziły początkowo urzędy pracy. Od 1942 r. rekrutację przejęły powiatowe placówki Służby Budowlanej. Praca w ramach Służby Budowlanej, która trwała siedem miesięcy, była nieodpłatna. Junacy mieszkali i pracowali w systemie obozowym, podzieleni na oddziały, liczące od 100 do 180 osób, którymi kierowali dowódcy oddziałów. W obozach panował rygor wojskowy. Junakom nie wolno było samowolnie opuszczać obozu i oddziału, który wykonywał pracę poza obozem.

Uchylających się od pracy osadzano w obozach karnych Służby Budowlanej, które założono po jednym w każdym dystrykcie. Obóz karny *Baudienstu* dla dystryktu krakowskiego, zwany Libanem, mieścił się w Krakowie; dla dystryktu radomskiego – w Solcu nad Wisłą; a dla dystryktu lubelskiego – w Lublinie. Dla dystryktu Galicja obóz karny *Baudienstu* utworzono w Świętosławiu k. Stryja. W obozach karnych junaków osadzano na okres od miesiąca do dwóch lat. Wobec osadzonych stosowano zwiększoną normę pracy, obniżoną rację żywnościową, a nawet zakuwano ich w kajdany.

– Obozy Organizacji Todta; Organizacja Todta (Organisation Todt – OT) została powołana w celu rozbudowy, na terenach okupowanych oraz w III Rzeszy, obiektów służących wojsku, takich jak: drogi, lotniska, mosty i linie kolejowe. Zatrudniała robotników dobrowolnych i stosunkowo dobrze im płaciła. Robotnicy ci byli skoszarowani i umundurowani.

Na potrzeby Organizacji Todta pracowali także robotnicy przymusowi, osadzeni w obozach pracy przymusowej. Niejednokrotnie byli to robotnicy przenoszeni z innych obozów. Pracowali w ubraniach obozowych i nie otrzymywali wynagrodzenia za swoją pracę. Obozy OT dla robotników przymusowych były obozami o charakterze etapowym, które przenoszono z miejsca na miejsce po wykonaniu określonych robót.

– Obozy pracy przymusowej dla rolników organizowano w celu wymuszenia od rolników terminowego odstawienia kontyngentów. Osadzano w nich chłopów, którzy nie wywiązali się z dostaw płodów rolnych. Byli oni aresztowani przez policję porządkową (Orpo) i zsyłani do obozów na podstawie decyzji administracyjnej kierownika Oddziału Wyżywienia i Rolnictwa w urzędzie szefa dystryktu. Początkowo pobyt w obozie trwał do sześciu miesięcy. Od 1942 r. rolnicy byli przetrzymywani w obozach tak długo, dopóki rodzina nie dostarczyła wyznaczonego kontyngentu. Osadzano ich w obozach gospodarki wodnej, którą kierował Wydział Wyżywienia i Rolnictwa rządu GG, gdzie pracowali przy obwałowaniach i robotach regulacyjno-melioracyjnych. Były to obozy etapowe. Gdy praca została wykonana, obóz przenoszono w inne miejsce, co miało wpływ na tymczasowość pomieszczeń, które bywały bardzo prymitywne (stodoły, szopy, obory). Część rolników osadzano w obozach pracy związanych z remontami, modernizacją i budową dróg oraz w obozach rolnych na terenie wielkich majątków ziemskich. Obozy były strzeżone przez funkcjonariuszy policji porządkowej (*Sonderdienst*) i żandarmerii. Od 1942 r. funkcje strażników przejęli wartownicy z ukraińskiej formacji *Wachmannschaften*.

– Obozy fortyfikacyjne (*Einsatzlager*) – ich rozwój przypada na 1944 r. i wiąże się z ofensywą Armii Czerwonej. Roboty fortyfikacyjne prowadzono na linii Bugu i Sanu, od rzeki Białej do Pilicy, nad Popradem, Dunajcem i Nidą oraz nad Wartą. Utworzono tam blisko sto obozów, w których osadzono ponad 30 tys. robotników przymusowych. Dostarczaniem siły roboczej do robót fortyfikacyjnych zajmowali się sołtysi, wójtowie, burmistrzowie i starostwie powiatowi, którzy czuwali nad terminową realizacją wyznaczonych kontyngentów.



Zwłoki więźniów w Dachau

Osadzeni w obozach fortyfikacyjnych pochodzili z imiennego naboru i z łapanek. Pobyt w obozie fortyfikacyjnym trwał przeciętnie około dwóch miesięcy. Osadzonych umieszczano w barakach dostarczanych przez Wehrmacht. Prace fortyfikacyjne i wykonujących je robotników nadzorowały formacje wchodzące w skład dywizyjnych sztabów do zadań specjalnych (*Div. Stab zur besonderen Verwendung*) pod Dowództwem Obszaru Tyłowego (*Kommandant der ruckwärtigen Armeegebiets* – Koruck). Załogę wartowniczą obozów stanowili najczęściej żandarmi, żołnierze oraz członkowie paramilitarnych organizacji.

Urzędem pracy podlegały także obozy przejściowe dla robotników przymusowych. Służyły one zgrupowaniu ludzi zatrzymanych przeważnie w łapanek, przeprowadzeniu badań przez komisję lekarską i wywiezieniu nadających się na roboty przymusowe do III Rzeszy. Pobyt w przejściowym obozie pracy wynosił około dziesięciu dni.

Urzędy pracy nadzorowały też obozy typu mieszkalnego (*Gemeinschaftslager*). Robotnicy byli kierowani do pracy zgodnie z zapotrzebowaniem gospodarki wojennej, bardzo często w rejony oddalone od miejsca zamieszkania. Tam musieli korzystać ze skoszarowanego zamieszkania w obozach. Obozy typu *Gemeinschaftslager* uważano za zwykłe czasowe mieszkanie, a robotników mieszkających w nich za wolnonajemnych, tzn. zatrudnionych zgodnie z rozporządzeniem o obowiązku pracy. Robotnicy umieszczeni w *Gemeinschaftslager* mieli swobodę poruszania się poza obozem po zakończonej pracy.

– Obozy pracy wychowawczej (*Arbeitserziehungslager* – AEL) były obozami typu karnego, tworzonymi przez policję bezpieczeństwa, na mocy rozporządzeń z maja i grudnia 1941 r., dla robotników zrywających umowy o pracę, to znaczy zbiegłych z miejsca pracy oraz dla tzw. niechętnych pracy (*arbeitsscheu*), a także dla osób popełniających drobne wykroczenia natury administracyjnej. W pierwszym okresie okupacji (do momentu powstania obozów pracy wychowawczej) osoby te były osadzane w trybie karnym w żydowskich obozach pracy. Czas pobytu w AEL wynosił 56 dni. Po odbyciu kary więzienia odstawiano na miejsce pracy, z którego uciekł. Robotnicy, którzy próbowali ucieczki po raz wtóry, byli umieszczani w obozach koncentracyjnych. Obozy pracy wychowawczej na obszarze działalności placówki gestapo w Poznaniu (*Staatspolizeileitstelle Posen*) założono w Forcie VII, w Żabikowie, w Łodzi na Sikawie, w Ostrowie Wielkopolskim i Inowrocławiu. Na terenie rejencji ciechanowskiej istniało siedemnaście obozów wychowawczych, m.in. w Działdowie, Ciechanowie, Drobinie, Serocku, Przasnyszu, Mławie, Nasielsku, Ostrołęce i Makowie Mazowieckim. W obozach tych była duża śmiertelność spowodowana głodem, chorobami i znęcaniem się. Na więźniach dokonywano także egzekucji.

Obozy karne (*Straflager*) tworzone do 1942 r., jako ośrodki odbywania kary, która była połączona z wykonywaniem pracy. W początkach okupacji kary odbywano w więzieniach sądowych; od 1942 r. także w karnych obozach pracy. Skazanie na karę ciężkiego więzienia, tzn. powyżej trzech lat, połączonego z ciężką pracą, oznaczało dla więźnia, że po odbyciu kary nie wróci do domu, lecz zostanie przekazany policji bezpieczeństwa.

Niemieckie obozy utworzone na okupowanych ziemiach polskich były ośrodkami uwięzienia i odosobnienia, pracy niewolniczej i masowej zagłady. Spełniały też funkcję ośrodków systematycznego terroryzowania mieszkańców okupowanych ziem. Wszystkie, bez względu na ich charakter i zróżnicowane nazwy, maksymalnie eksploatowały siłę roboczą osadzonych tam osób, powiększając potencjał gospodarczy III Rzeszy. Niewolnicza praca ponad siły, przy głodowych racjach żywnościowych i stałym terrorze stanowiła zarazem środek wyniszczania podbitych narodów. Niemieckie obozy stały się miejscami męczeństwa i śmierci setek tysięcy deportowanych tam mieszkańców Polski.